

The Quran and Science studies
Bi-Quarterly specialized-
scholarly journal.
Vol. ۱, No. ۲,
Fall & Winter ۲۰۱۷
P ۵۵۵ - ۴۴۴

دو فصل نامه علمی - تخصصی
مطالعات قرآن و علوم
س ۱ ش ۲ پاییز و زمستان ۱۳۹۶
صفحات ۱۰۵ تا ۱۴۴

مبانی انسان‌شناسی قرآنی در مدیریت اسلامی

محسن منطقی* سردار محمد فروغی*

چکیده

زمینه و هدف: این پژوهش با سؤال از تأثیرگذاری مبانی انسان‌شناسی قرآنی در حوزه سازمان و مدیریت آغاز شده است. هدف این پژوهش پس از پاسخگویی به سؤال فوق، طراحی الگوی مفهومی انسان‌شناسی قرآنی در مدیریت اسلامی است. روش: در فرایند پژوهش نخست انسان‌شناسی (در چهار بعد آفرینش، هدف از حیات انسان، طبیعت و حقیقت انسان) از دیدگاه اندیشوران غربی و تأثیر آن بر مدیریت مورد بررسی قرار گرفته است، سپس حدود هشتاد و پنج آیه از آیات قرآن کریم بررسی شده و مطالب مستخرج از آن براساس الگوی کدگذاری باز برگرفته از رویکرد نظریه‌پردازی

*. استادیار مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی و مدیر گروه مدیریت مؤسسه آموزش عالی

علوم انسانی: manteghi@qabas.net

*. دانش‌پژوه دکتری قرآن و علوم (گرایش مدیریت)، جامعه المصطفی العالمیه (ص)، مؤسسه

آموزش عالی علوم انسانی، (نویسنده مسئول): nforoughi۶۲@yahoo.com

داده بنیاد کدگذاری شده است، که در این مرحله مضامین، مفاهیم و مقوله‌ها استخراج شده است. یافته‌ها: انسان‌شناسی غربی متعارض با دیدگاه قرآنی در حوزه انسان می‌باشد، نوعاً اندیشمندان غربی تفسیر ناقص از انسان دارند؛ اما از دیدگاه قرآن کریم، دو ساحتی بودن، تکلیف مندی، هدف و غایت مندی انسان شناسایی گردید. نتایج: پیامد و تأثیرگذاری انسان‌شناسی قرآنی در مدیریت اسلامی هم در ساختار سازمان و هم در ابعاد محتوایی سازمان کشف گردید و نیز تبیین شد که انسان‌شناسی قرآنی، در نگرش کارکنان و مدیران وحدت‌جهتی را حاکم می‌سازد که تمامی ارکان سازمان بر اساس محور مشترک که همان رضایت خداوند سبحان است منافع همسو خواهند داشت.

واژگان کلیدی: انسان، قرآن، مدیریت، انسان‌شناسی، مدیریت اسلامی.

مقدمه

پرسش از خدا، انسان و هستی همیشه به‌عنوان سه سؤال اساسی برای انسان مطرح بوده است. در این میان توجه به انسان و شناخت او از اهمیت ویژه برخوردار است و می‌توان گفت که انسان‌شناسی از جهاتی «ام‌المسائل» شمرده می‌شود (واتق، ۱۳۹۳، ص ۵۳). انسان‌شناسی در اسلام، نیز از اهمیت فراوانی برخوردار می‌باشد تا جایی که برخی از صاحب‌نظران بر این باورند که «تمام معارف قرآنی، به نحوی، با انسان‌شناسی، ارتباط دارد» (مصباح یزدی، ۱۳۶۸، ص ۳۲۴). بر همین اساس تأکیدهای فراوانی در متون اسلامی در مورد شناخت انسان وجود دارد. از جمله حضرت علی (ع) فرموده‌اند: عَجِبْتُ لِمَنْ يَنْشُدُ ضَالَّتَهُ وَ قَدْ أَضَلَّ نَفْسَهُ فَلَا يَطْلُبُهَا (تمیمی آمدی، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، ۱۳۶۶، ص ۲۳۳). من تعجب می‌کنم از کسی که دنبال گم شده

خود می‌گردد ولی خودش را گم کرده است و دنبال خودش نمی‌گردد؛ از نظر قرآن کریم، افراد از شناخت انسان عاجز می‌باشند، همان‌طور که فرشتگان الهی و جنیان از شناخت انسان عاجز بودند، لذا وقتی خداوند فرشتگان را از آفرینش انسان آگاه کرد به دلیل عدم شناخت از حقیقت انسان گفتند که: «موجودی خلق می‌کنی که در زمین به فساد و خونریزی پردازد؟» خداوند در پاسخ، به ناتوانی آن‌ها به درک حقیقت انسان اشاره کرد (بقره/ ۳۰). هم‌چنین جنیان به ویژه ابلیس با وجود سابقه شش هزار ساله در عبادت، از شناخت انسان عاجز ماند و تفاوت مادی بین خاک و آتش را معیار فضیلت واقعی دانست و خود را برتر از انسان تلقی کرد (جوادی آملی، صورت و سیرت انسان در قرآن، ۱۳۸۲، ص ۳۳-۳۴). همین‌طور اندیشمندان بیش از ۲۵ قرن در مورد انسان مسیر افراط و تفریط را پیموده‌اند، انسان در این دیدگاه، گاهی معیار همه چیز معرفی می‌شود و گاهی هم تا آن حد تنزل مقام پیدا می‌کند که هابز حقیقت انسان را به گرگ تشبیه می‌کند (فروغی، سیر حکمت در اروپا، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۱۲۰)؛ و انسان‌شناسی مسیحی نیز انسان را موجودی ذاتاً گناه کار تصویر می‌کند که فقط با قربانی شدن پسر خدا (عیسی مسیح) پاک می‌شود (پترسون، مایکل و دیگران، عقل و اعتقاد دینی، ۱۳۸۳، ص ۴۷۰-۴۶۹).

به طور خلاصه نوع رفتار، تصمیم‌گیریها و خط مشی‌گذارها مدیران و کارکنان در سازمان تابع نگرش و شناخت او از انسان می‌باشند، به‌عنوان مثال هر پاسخی به این پرسش که آیا طبیعت و سرشت انسان خوب است یا بد؟ مدیریت و سازماندهی مبتنی بر آن، متمایز خواهد بود، اگر معتقد بودیم که انسان دارای طینت و سرشت پاک می‌باشند، در این صورت برای رشد سازمان از مکانیسم تفویض اختیار بهره‌گرفته می‌شود. می‌توان کارهای سازمان را بدون کوچک‌ترین دغدغه، به افراد سازمان واگذار کرد و از

سوی دیگر زمینه مشارکت افراد و کارکنان را در فرایند تصمیم‌گیری و انجام کارها در سازمان فراهم می‌شود. مضاف بر این دیگر نیاز به تشدید فرایندهای نظارت و کنترل نیست، زیرا که مدیران عالی به کارکنان اعتماد دارند به این ترتیب سلسله مراتب سازمان کوتاه و حیطه نظارت گسترده‌تر خواهد شد؛ اما اگر به این باور بودیم که انسان طینت و سرشتی زشت دارد در این صورت بر عکس فرض پیشین اولاً هیچ کاری را نمی‌توان با اطمینان کامل به کسی واگذار کرد. ثانیاً هیچ کاری را نمی‌توان بدون نظارت مستقیم به افراد سازمان واگذار؛ و این امر موجب محدود شدن حیطه نظارت می‌شود و با شکل‌گیری تسلسل نظارت‌ها، سلسله مراتب سازمانی به شدت افزایش می‌یابد (مصباح یزدی، ۱۳۷۹، ص ۲۵). همچنین می‌توان گفت که نظریه‌های X و Y در مدیریت بر بنیاد نگاه به طبیعت انسان استوار است. و نیز یکی از دلایل تنوع تئوری در سازمان و مدیریت، تنوع نگاه‌ها به انسان است؛ دانشمندی می‌گوید: مکاتب مدیریت کلاسیک و نوکلاسیک و نهضت روابط انسانی تا برسد به مدیریت اقتضایی و سیستمی، به طور کلی متأثر از مبانی فکری گروه‌ها و مکتب‌ها نسبت به انسان است (واتق، بررسی اصول حاکم بر سازماندهی از منظر قرآن کریم، ۱۳۹۳ ص ۷۸). در خصوص حقیقت انسان اگر انسان موجود تک‌ساحتی در نظر گرفته شود در این صورت تمام توجه مدیران عالی در سازمان معطوف به نیاز مادی کارکنان می‌باشند به‌عنوان مثال نظریه کلاسیک‌ها نگاه کاملاً مادی به انسان دارد و به باور آن‌ها به هراندازه که نیروی انسانی پول داده شود به همان اندازه انگیزه کاری او افزایش یافته و بیشتر کار می‌کند.

با توجه به ضرورت شناخت انسان در مدیریت و سازمان، اکنون این پرسش اساسی مطرح است که «مبانی انسان‌شناسی قرآنی در مدیریت اسلامی چیست؟» نگارنده در این مقاله، به منظور پاسخگویی به این پرسش و طراحی «الگوی مفهومی انسان‌شناسی قرآنی در مدیریت اسلامی» ابعاد چهارگانه‌ای انسان (آفرینش انسان، طبیعت انسان، حقیقت انسان و اهداف حیات انسان) را از منظر قرآن کریم بررسی و

آنگاه دیدگاه قرآن کریم در ابعاد چهارگانه مذکور استخراج می‌شود و در نهایت تأثیر انسان‌شناسی قرآنی را در حوزه مدیریت و سازمان به بحث گذاشته می‌شود.

مفهوم شناسی

- مفاهیم و کلیات

در این بخش ابتدا برخی از واژگان کلیدی تعریف می‌گردد، سپس برخی از نظریات اندیشمندان غرب پیرامون انسان‌شناسی به بحث و بررسی گذاشته می‌شود:

۱-۱- تعریف واژه «انسان»

در جدول زیر به طور خلاصه به تبیین و تعریف واژه انسان و واژگان معادل آن (بشر و آدم) پرداخته شده است.

جدول (۱) بررسی سه واژه انسان بشر و آدم از دیدگاه لغویین و مفسرین

ردیف	کلمه	فراوانی	مفهوم و معنی
	واژه «انسان»	۶۵	وجه تسمیه واژه اِنْسَان به بشر و بنی آدم الف) وجودش و خلقتش تنها با محبت به یکدیگر قوام و ثبات دارند. ب) به هر چیزی که به او پیوسته و همراه است الفت و انس دارد؛ انسان از نظر لفظی اصلش انسیان است (الراغب الاصفهانی، ۱۴۲۷ ق، ص ۹۴)

			<p>در اصطلاح</p>	<p>با توجه به تفسیر آیاتی که در آن‌ها لفظ انسان (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۱، ص ۶۸) و بشر به کار رفته، چنین فهم می‌شود که تفاوت معنایی چندانی بین این دو لفظ وجود ندارد (طباطبایی، ۱۴۱۷، ق، ج ۱۶، ص ۱۶۵)؛ اما مقصود از آدم در آیات، ابوالبشر می‌باشد که علم خاص است (طباطبایی، ۱۴۱۷، ق، ج ۱، ص ۱۲۶).</p>
	<p>واژه «بشر»</p>	<p>۲۷</p>	<p>نزد اهل لغت</p>	<p>برخی اهل لغت معتقداند که انسان بخاطر پوست بدنش به بشر مسمی شده است، در واقع مراد از واژه «بشر» جسد ظاهری و صورت ظاهری مراد است. در آیهی «ما هذا بَشَرًا اَنْ هَذَا اِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ» (یوسف/۳۱) مراد زنان آن بود که این شکل و قیافه نمیتواند بشر باشد بلکه فرشته است (الراغب الاصفهانی، ۱۴۲۷، ق، ص ۱۲۵).</p>
			<p>در اصطلاح</p>	<p>در اصطلاح مفسرین: بَشَرٌ مترادف انسان است (ازدی، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۱۲۳) یعنی بشر به معنای انسان است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۵۵۱).</p>

<p>نام آدم بخاطر این است که از روح پاک خدایی در او دمیده شده است و دارای فضائل و کمالات می باشد (الراغب الاصفهانی، ۱۴۲۷ ق، ص ۷۰).</p> <p>وجه تسمیه ابو البشر به آدم:</p> <p>۱. چون جسم آدم از خاک سطح زمین است (أدیم الأرض) ۲- به خاطر گندمگون بودن پوست آدم (الراغب الاصفهانی، ۱۴۲۷ ق، ص ۷۰).</p>	<p>یزد اهل لغت</p>	<p>۲۵</p>	<p>واژه «آدم»</p>	
<p>اهل لغت و تفسیر کلمه آدم را علم شخص دانسته و آنرا فقط یکنفر میدانند و بعضی آنرا مثل انسان و بشر علم نوع میدانند (بستانی، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۲).</p>	<p>در اصطلاح</p>			

۲-۱- تعریف واژه «انسان شناسی»

از انسان شناسی در متون دینی به معرفت نفس یا خود شناسی تعبیر می شود و در آن، انسان از این جهت مورد بحث و توجه قرار می گیرد که موجودی کمال پذیر است و هدفی والا و متعالی برای او تعریف شده است (مصباح یزدی، ۱۳۷۷، ص ۴-۵)؛ اما منظور از انسان شناسی در اینجا بررسی و شناخت ابعاد چهارگانه انسان (چگونگی پیدایش انسان، حقیقت انسان، طبیعت و سرشت انسان و هدفمندی انسان) می باشد.

۳-۱- بررسی شناخت انسان از منظر برخی اندیشوران غربی

بنا بر رعایت اصل اختصار برخی نظریات اندیشمندان غربی پیرامون انسان در جدول زیر نشان داده شده است.

جدول (۲) انسان در دیدگاه برخی اندیشمندان غربی

دیدگاهها و تفسیرها	ابعاد انسانی	ردیف
نظریه ترانسفورمیسم یا تبدل انواع، انسان از نسل حیوانات دیگر است (نصری ۱۳۷۶، ص ۵۲). چارلز رابرت داروین انسان در تداوم تکامل حیوانات پست تر از خودش پدید آمده است (رجبی، ۱۳۸۶، ص ۹۸). راسل وجود خدا را انکار می کند او می گوید اگر خدا انسان را آفریده و پس خدا که آفریده؟ نتیجه می گیرد ه خالق وجود ندارد (رجبی ۱۳۸۶، ص ۵۲). انسان همانند گیاهان از زمین می روید (سجادی، ۱۳۷۷، شماره ۱۵ و ۱۶، ص ۸۱)	آفرینش انسان	۱
از نظر اپیکور حقیقت انسان همان جسم و بدن انسان است و از روح خبری نیست (نصری، ۱۳۷۶، ص ۱۲۸) مارکس می گوید: «حقیقت انسان جز ماده نیست (نصری ۱۳۷۶، ص ۱۳۳). نیچه نیز روح را انکار می کند و می گوید: آنچه را به نام اخلاق می گوید همه را بریزید دور، اگر تاکنون همه اخلاقیون دنیا آمده اند گفته اند به دنبال هوای نفس نروید من می گویم بروید، چرا نروید؟!» (مظهری، ۱۳۸۶، ج ۳، ص ۵۱۳)	حقیقت انسان	۲

<p>اگزستانسیالیست ها نیز منکر فطرت و سرشت برای انسان شده است (سبحانی، ۱۳۸۳، ج ۹، ص ۲۷۹). مارکس و فروید که هریک به ترتیب انسان را محکوم محیط اجتماعی، جبر تاریخی و غرایز می دانند (نصری، ۱۳۷۶، ص ۳۶۲). از دیدگاه مارکس طبیعت انسان به خودی خود، اقتضای خوبی و بدی ندارد (نصری، ۱۳۷۶، ص ۲۹۴). ماکیاولی، انسان موجودی فرومایه و فزون طلب است (تابلی و دیگران، ۱۳۹۲، ص ۵۵).</p>	طبیعت انسان:	۳
<p>از نظر اپیکور لذت جوئی مبدأ و غایت هدف زندگی انسان است (نصری، ۱۳۷۶، ص ۱۳۲). از نظر نیچه هدف از زندگی پرداختن به تن و زندگی زمینی است (نصری، ۱۳۷۶، ص ۲۷۴). فروید ها چشم انداز انسان را تاریخ می داند (رجبی، ۱۳۸۶، ص ۲۳۲). هدف غایی از نظر مارکسیست ها ایجاد اجتماعی سوسیالیستی است (رجبی، ۱۳۸۶، ص ۲۳۲). از نظر سودگرایان هدف غایی دسترسی به سود بیشتر است (رجبی، ۱۳۸۶، ص ۲۳۲).</p>	هدف از زندگی انسان:	۴

۲- پیشینه پژوهش

انسان شناسی از کهن ترین علوم بشر به شمار می آید، حقیقت انسان، نحوه تکون و

- ۱۱۳ آغاز حیات او، سرنوشت و سرانجام و جایگاه او در نظام هستی مطالبی است که هم در شرایع توحیدی و هم ادیان غیر توحیدی مثل هندوئیسم و بودیسم (با نگرش های مختلف) مورد توجه بوده است. تاریخچه انسان شناسی از نظر شرایع آسمانی مانند اسلام به آغاز خلقت انسان برمی گردد. انسان از همان آغاز خلقت مأمور به شناخت حقیقت، ظرفیت ها، قابلیت ها و سعادت و کمال خود بوده است. دلیل این همه توجه به

شناخت انسان این است که انسان از نظر اسلام به‌عنوان خلیفه و جانشین خداوند در روی زمین برگزیده شده است (بقره/ ۳۳-۳۱)؛ و رسیدن به این هدف فقط از طریق شناخت حقیقت انسانی، توانایی‌ها، کمال و سعادت واقعی و راه وصول به آن ممکن خواهد بود (خسروپناه و میرزایی، چپستی انسان‌شناسی، ۱۳۸۹، ش ۲۴، ص ۳۶).

هرچند در خصوص انسان‌شناسی صدها کتاب و مقاله از سوی اندیشمندان مسلمان و غیر مسلمان نوشته شده است، اما به زعم نگارنده موضوع این تحقیق با این و یژگی «مبانی انسان‌شناسی قرآنی در مدیریت اسلامی» کم‌تر مورد توجه محققین و پژوهشگران واقع شده است، بنابراین، این موضوع نیازمند تحقیقات جدی‌تر می‌باشد.

۳- روش تحقیق

روش این تحقیق؛ استراتژی نظریه‌پردازی داده بنیاد^۱ از روش‌های کیفی است. این روش تلاشی سامانمند برای استخراج «نظریه» از «داده» است. روش داده بنیاد از کدگذاری به‌عنوان یک روش اساسی برای تعیین مفاهیم داده‌ها، بهره می‌گیرد؛ بدین ترتیب سبک نظریه از داده‌های متعدد در منابع تحقیق و در سیر تکاملی به شرح نمودار (۱) تشکیل می‌شود (اسکندری و دیگران، سبک رهبری فرماندهان نظامی از دیدگاه امیرالمؤمنین در نهج‌البلاغه، ۱۳۹۳، ش ۱، ص ۱۷). مطالعات فریبگی

پرتال جامع علوم انسانی

مقوله‌ها، نسبت با مفاهیم، انتزاعی‌تر است و سطحی بالاتری را نشان می‌دهد. مقوله‌ها شالوده‌ی ساختن نظریه است و ابزاری فراهم می‌کند که به وسیله آن نظریه می‌تواند یکپارچه شود. فرایند رویش نظریه با کدگذاری باز، محوری و انتخابی به انجام می‌رسد. فرایند اشباع مفاهیم و حرکت زیگزاکی برای دستیابی به مقوله‌ها، اعتبار و امکان تحقیق را تضمین می‌کند (اسکندری و دیگران، سبک رهبری فرماندهان نظامی از دیدگاه امیرالمؤمنین در نهج‌البلاغه، ۱۳۹۳، ش ۱، ص ۱۷).

۴- یافته‌های تحقیق

۴-۱- کدگذاری باز

نگارنده با مراجعه به قرآن کریم و انتخاب هشتاد و شش آیه از آیات قرآن کریم، داده‌ها را در قالب مضامین مرتبط به ابعاد چهارگانه انسان‌شناسی (چگونگی آفرینش انسان، حقیقت انسان، طبیعت و سرشت انسان، هدفمندی انسان) استخراج و با ترکیب مضامین نزدیک به هم مفاهیم کلی‌تری را تدوین و سپس با ترکیب مفاهیم، مقوله‌های تحقیق را تدوین کرده است.

۴-۱-۱- مضامین آیات منتخب

در این تحقیق جهت یافتن مضامین مرتبط با موضوع، حدود ۸۶ آیه از آیات قرآن کریم (کل آیه یا قسمت از آیه) مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت؛ و ۱۹۶ مضمون که ناظر به ابعاد چهارگانه انسان است استخراج گردید، ملاک گردآوری مضامین آیات، ابعاد چهارگانه انسان است؛ که نمونه آن‌ها در قالب جدول شماره (۳) نشان داده شده است.

جدول شماره (۳) مضامین آیات در باره ابعاد چهارگانه انسان

نشانه(مضامین استخراج شده)		داده ها(متن عربی)	سند	شناسه
تأکید بر عمل شایسته	هدف از امتحان فراهم کردن زمینه برای به فعلیت رسیدن استعدادهای نهایی انسان در میدان اختیار است(مصباح یزدی ۱۳۹۲، ص ۱۸۳)	هدف از خلق مرگ و زندگی آزمایش و امتحان است	خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا	ملک/ ۲
		انسان مخلوق پروردگار است	أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ	الطور/ ۳۵
	توصیه به تفکر و تعقل	انسان مخلوق پروردگار است	أَوْ لَا يَذْكُرُ الْإِنْسَانُ أَنَا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا كُفْرًا شَيْئًا	مریم/ ۶۷

	انسان مخلوق پروردگار است	در وجود انسان نشانه‌های خدا فراوان است	وَ فِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ	ذاریات/ ۲۱	
	انسان مخلوق پروردگار است	هدف از آفرینش انسان آزمایش و امتحان	إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْقَةٍ أَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيهِ	انسان/ ۲	
	انسان مخلوق پروردگار است	انسان موجود مختار است (نوروزی و کوهی اصفهانی، ش ۱۴، ۱۳۹۲، ص ۱۱۵)	قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أُعْطِيَ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى	طه/ ۵۰	
	تعلیم قرآن به روح انسان شرافت وجودی می دهد	انسان مخلوق خداوند	خَلَقَ الْإِنْسَانَ	الرحمن/ ۳	
منابع وامکانات سازمان باید در خدمت رشد و تکامل انسان باشد	آفرینش هستی، برای انسان، نشان از فضیلت او است	خداست که آسمانها و زمین را آفرید.	اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ... وَسَخَّرَ لَكُمْ الْفُلُوكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَ سَخَّرَ لَكُمْ الْأَنْهَارَ	زهریم/ ۳۲	
	انسان مخلوق پروردگار است	انسان در انتخاب ایمان و کفار مخیر است.	هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ	تغابن/ ۲	

منابع وامکانات سازمان باید در خدمت رشد و تکامل انسان باشد.	خالقیت پروردگار	نعمتهای زمین برای انسان آفریده شده است	هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا	بقره/ ۲۹	۰
	انسان- مخلوق پروردگار است	جهان- هستی هدفدار است	وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ	انبیاء/ ۱۶	۱
	ملاقات پروردگار حتمی است	انسان عبث آفریده نشده است	أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ	مؤمنون/ ۱۱۵	۲
	انسان مکلف به عبادت می باشد	عبادت هدف آفرینش انسان	وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ	ذاریات/ ۵۶	۳
	هدف از آفرینش انسان عبادت الهی است	انسان مکلف به عبادت و طاعت الهی است	فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ	قریش/ ۳	۴
	انسان مکلف به عبادت می باشد	هدف از آفرینش عبودیت الهی	أَلَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ	هود/ ۲	۵
		یکی از اهداف آفرینش انسان علم به قدرت خداوند است.	اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لَتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ...	طلاق/ ۱۲	۶

		یکی از اهداف آفرینش انسان رحمت واسعه ی الهی است	إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبِّكَ وَ لِذَلِكَ خَلَقَهُمْ	هود/۱۱۹	۷
جهت گیری های سازمانی باید الهی باشد		بازگشت همه به سوی خداوند است	وَ إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ	فاطر/۱۸	۸
جهت گیری های سازمانی باید الهی باشد		همه خطوط به او منتهی می شود	وَ أَنْ إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى	نجم/۴۲	۹
جهت گیری های سازمانی باید الهی باشد	غایتمندی انسان	ربوبیت فراگیر الهی	وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا وَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ	مائدہ/۱۸	۱۰
جهت گیری های سازمانی باید الهی باشد	حرکت بسوی خدا توأم به سختی و مشقت است	حیات حقیقی انسان مؤمن حرکت به سوی الله است	يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهٖ	اشقاق/۶	۱
	همه خطوط بسوی خدا منتهی می شود	تنها بیاد خدا دلها آرام میگیرند	ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً	فجر/۲۷-۲۸	۲
تقدم نیازهای معنوی بر نیازهای مادی اولویت دارد		انسان دارای سرشت و فطرت خدایی است	فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا	الروم/۳۰	۳

۴	تور/۶۱	وَأَنْ أَعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ	عبادت هدف افرینش انسان		
۵	نساء/۵۹	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ ...	انسان مكلف به اطاعت از خدا و رسول است	حَل مسائل بر اساس دستور خدا ورسولش	اصل بنیادین خدا محوری در سازمان
۶	حجرات/۱	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقَدَّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ أَنْ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ	انسان مكلف به اطاعت از خدا و رسول است		اصل عدم تقدم بر خدا و رسول در سازمان
۷	تور/۵۴	قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ ... وَ أَنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا	انسان مكلف به اطاعت از خدا و رسول است	هدایت مبتنی بر اطاعت است	اصل بنیادین خدا محوری در سازمان
۸	انعام/۱۵۵	وَ هَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَ اتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ	انسان مكلف به اطاعت از دستور قرآن است	رستگاری انسان بر محور تقوا است	قوانین و مقررات سازمان مبتنی بر موازین قرآن کریم باشد
۹	ابراہیم/۷۱	وَ مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزاً عَظِيماً	انسان مكلف به اطاعت از خدا و رسول است	موفقیت مبتنی است بر اطاعت از خدا و رسولش	اصل بنیادین خدا محوری در سازمان

چنانچه مضامینی را که از نظرمفهومی به هم نزدیک است، دسته بندی کنیم، مفاهیم ساخته می شود. در جدول زیر مفاهیم استخراج شده از ۱۹۰ مضمون نشان داده شده است.

جدول شماره (۴) مفاهیم در ارتباط به ابعاد چهارگانه انسان در قرآن کریم

کد	مفهوم	فراوانی	نشانه	فراوانی	سند
A۱	هدفمندی آفرینش انسان	۱۱	انسان عبث آفریده نشده است	۲	انبیاء/۱۶؛ مومنون/۱۱۵
			علم به قدرت خداوند	۱	طلاق/۱۲
			آزمایش و امتحان	۲	ملک/۲؛ انسان/۲؛
			عبودیت و بندگی	۴	ذاریات/۵۶، قریش/۳؛ هود/۲؛ یس/۶۱؛
			قسط و عدالت	۱	حدید/۲۵
			رحمت واسعه ی الهی	۱	هود/۱۱۹
A۲	هدف انسان در حیاتش	<	جلوگیری از خسران عظیم	۱	عصر/۲ و ۳

مطالعات قرآن و علوم، س ۱، ش ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۶
۱۲۱

نحل/۹۷	۱	حیات طیبه			
توبه/۱۰۸؛ فجر/۲۷؛ بینه/۸؛ توبه/۷۲؛ سبأ/۳۷	۵	قرب و رضوان الهی			
ملک/۲؛ طور/۳۵؛ مریم/۶۷؛ ذاریات/۲۱؛ طه/۵۰؛ الرحمن/۳؛ تغابن/۲؛ بقره/۲۹؛ انبیاء/۱۶؛ حج/۶۵؛ ابراهیم/۳۲	۱	انسان مخلوق پروردگار است	۱۱	انسان و جهان مخلوق پروردگار است	A۳
ذاریات/۵۶؛ قریش/۳؛ هود/۲؛ یس/۶۱؛	۴	انسان مکلف به عبادت است			
روم/۳۰	۱	انسان مکلف است بر محور دین حرکت نماید	۷۱	تکلیف مندی انسان	A۴
انعام/۱۵۵؛ نجم/۳۹؛ نحل/۸۹	۳	انسان مکلف به اطاعت از قرآن و تلاش خالصانه است			
انبیاء/۱۸؛ نساء/۵۸	۲	انسان مکلف به استقرار			

کتابخانه تخصصی علوم قرآنی و حدیثی دانشگاه تهران

۱۲۲

مطالعات قرآن و علوم، س ۱، ش ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۶
 ۱۲۳

		از حق و امانت است		
بقره/۲۸۶	۱	تکالیف الهی بیش از توان انسان نیست		
نساء/۵۹؛ مائده/۹۲؛ نور/۵۴؛ احزاب/۷۱؛ نساء/۸۰؛ نحل/۵۰؛ یوسف/۴۰	۷	انسان مکلف به اطاعت از خدا و رسولش می باشد		
اسراء/۳۶؛ نساء/۵۸؛ اسراء/۱۳؛ صافات/۲۴؛ احزاب/۱۵؛ بقره/۱۳۴؛ بقره/۲۸۶؛ احزاب/۷۲	۸	انسان در پیشگاه خدا پاسخگو می باشد		
رعد/۱۱، فصلت/۴۶	۲	انسان مسئول سرنوشت خود می باشد		
			مسئولیت مندی انسان	A5

A۶	اختیار و اراده	۱۲	انسان موجود مختار و با اراده می باشد	<p>۱ طه/۵۰؛ تغابن/۲؛ رعد/۱۱؛ انسان/۳؛ شوری/۱۳؛ صف/۵؛ شمس/۸؛ فصلت/۴۶؛ نحل/۹۶؛ توبه/۱۰۸؛ مائده/۱۶؛ انعام/۱۰۴</p>
A۷	کرامت و فضیلت انسان	۷	انسان دارای کرامت و شرافت ذاتی است	<p>۱ اسراء/۷۰</p>
A۸	ربوبیت الهی	۷	انسان دارای فضیلت است نسبت به سایر موجودات عالم	<p>۶ الرحمن/۲؛ ابراهیم/۳۲؛ بقره/۲۹؛ اسراء/۷۰؛ بقره/۳۱؛ احزاب/۷۲؛</p>
A۹	موجود دوساحتی انسان	۲	انسان ترکیب از جسم و جان است	<p>۸ حمد/۲؛ مائده/۱۸؛ نساء/۵۹؛ یوسف/۴۰؛ بقره/۳۳؛ حج/۶۵؛ حج/۱۴؛ مائده/۴۹</p>
A۹	انسان	۲	انسان ترکیب از جسم و جان است	<p>۲ سجده/۹؛ حجر/۲۹</p>

مطالعات قرآن و علوم، س ۱، ش ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۶

۱۲۵

الروم/۳۰	۱	انسان دارای فطرت و سرشت الهی است	۱	سرشت انسان	A۱۰
نور/۵۴؛ محمد/۳۳؛ انعام/۱۵۵؛ احزاب/۷۱؛ بقره/۲۵۶؛ توبه/۷۲	۶	کمال انسان بر اطاعت از اوامر خدا و رسولش	۱۵	اطاعت از خدا و رسول	A۱۱
نحل/۵۰	۱	کمال انسان بر پایه خشیت و خوف الهی			
سباء/۳۷؛ عصر/۲ و ۳	۲	کمال انسان بر پایه ایمان و عمل صالح			
هود/۹۳؛ عنکبوت/۶۲	۲	کمال انسان بر پایه تلاش صادقانه و خالصانه			
ذاریات/۲۱؛ اسراء/۳۶؛ شمس/۸؛ قیامت/۱۴	۵	کمال انسان بر پایه ی			

کَهِف/۱۰۴		بصیرت			
بقره/۱۲۹	۱	فلسفه ارسال رسول و کتاب، تذکیه نفس است	۱	تذکیه نفس	A۱۲
نجم/۳۹؛ انشقاق/۶؛ هود/۹۳	۳	برای انسان بهره‌ای جز سعی و کوشش نیست	۳	سعی و تلاش	A۱۳
مائده/۱۱	۱	توکل به خدا	۱	خدا توکل به	A۱۴
شمس/۸؛ اعراف/۱۶۹؛ مائده/۱۱، حجرات/۱۳؛ اعراف/۲۶؛ طه/۱۳۲		حسن عاقبت در سایه‌ی تقوای الهی است، نه مادیات	۵	تقوا مداری	A۱۵
اعراف/۱۶۹؛ بقره/۴۴	۲	تعقل و تفکر یکی از ابزار شناخت انسان	۲	تعقل و تفکر	A۱۶

کتابخانه دیجیتال آیت الله العظمی بروجردی

فاطر/۱۸؛ نجم/۴۲؛ مائده/۱۸؛ انشقاق/۶؛ فجر/۲۷؛ عنکبوت/۶۲	۶	برگشت انسان به سوی خدا	۵	غایتمندی نسان	A۱۷
نحل/۹۶؛ بقره/۲۵۶؛ انسان/۳؛ شوری/۱۳؛ صف/۵؛	۵	اعمال مدیریت بر اساس اختیار نیروها	۵	اعمال مدیریت بر اساس اختیار نیروها	A۱۸
ابراهیم/۳۲	۱	منابع و امکانات سازمان در جهت رشد وتکامل انسان	۶	منابع و امکانات سازمان ابزار دستیابی به کمال نهایی انسان	A۱۹
بقره/۱۲۹	۱	همسو شدن قوانین و سیاستهای سازمان با رشد و کمال انسان			
اسراء/۷۰	۱	رعایت اصل حفظ کرامت انسان			
ملک/۲	۱	تقدم کیفیت بر کمیت عمل در سازمان	۵	کیفیت تقدم بر	A۲۰

فصلت/۴۶؛ بینه/۷؛ حج/۱۴؛ عصر/۲ و ۳	۴	اهتمام به انجام کارهای درست			
فاطر/۱۸؛ نجم/۴۲؛ مائده/۱۸؛ انشقاق/۶؛ نساء/۵۹؛ نور/۵۲؛ احزاب/۷۱؛ نساء/۸۰؛ آل عمران/۱۰۹	۹	الهی بودن جهت گیری های سازمان	۱۱	اصل بنیادی خدا محوری	A۲۱
حجرات/۱	۱	اصل عدم تقدم بر خدا و رسول			
هود/۹۳	۱	استفاده از تمام ظرفیت های سازمان در مسیر الهی			
انعام/۱۵۵؛ نحل/۸۹؛	۲	قوانین و مقررات مطابق به موازین قرآن کریم	۵	قوانین و مقررات مطابق به موازین شرعی و دینی	A۲۲
انبیاء/۱۸	۱	قوانین وسیاستهای کلی سازمان مبتنی بر حق			
یوسف/۴۰؛ مائده/۴۹	۲	لزوم			

		قانون حاکمیت الهی در سازمان			
	۲	تقدم نیازهای معنوی بر مادی	۵	افراد در سازمان بدینال کسب منافع مادی و معنوی	A۲۳
الروم/۳۰؛ سبأ/۳۷	۱	تقدم هدف معنوی بر مادی در سازمان			
بینه/۸	۲	انسان دارای نیازهای مادی و معنوی			
	۱	تکلیف خواهی بجایی نتیجه خواهی در پاسخگویی	۱	تکلیف محوری	A۲۴
سجده/۹؛ حجر/۲۹	۱	اصل عدالت محوری در سازمان	۱	عدالت محوری	A۲۵
نجم/۳۹	۴	تقوا مداری موجب همسو شدن اهداف سه گانه می شود	۵	همسو شدن اهداف سه گانه (فردی، گروهی و	A۲۶
حدید/۲۵					
توبه/۷۲؛ حجرات/۱۳؛ اعراف/۲۲۶؛ طه/۱۳۲					

توبه/۱۰۸	۱	اصل تأسیس سازمان بر پایه تقوا			
اسراء/۱۳؛ صفات/۲۴، احزاب/۱۵؛ بقره/۱۲۴؛ مدثر/۳۸	۵	اهتمام به اصل مسئولیت و پاسخگویی	۷	اصل مسئولیت و پاسخگویی	A۲۷
احزاب/۷۲؛ نساء/۵۸	۲	یکی از مصادق امانت، پست های سازمانی است			
نحل/۵۰		خود کنترلی	۲	نهره وری بر بنیاد خود کنترلی	A۲۸
بقره/۳۳		ایمان به ناظر دانستن خداوند بر عملکرد ها			
قصص/۷۷؛ نحل/۹۶؛ اعراف/۱۶۹؛ کهف/۱۰۴؛ اعراف/۱۶۹	۴	غلبه رویکرد آخرت گرایانه بر دنیاگرایانه	۴	گرایانه رویکرد آخرت	A۲۹
نساء/۵۸	۱	شایسته سالاری	۲	ت و اهلی	A۳

بقره/۲۸۶	۱	اصل تناسب شغل با شاغل			
مائده/۱۱	۱	توکل و امید به مدد الهی	۱	امید واری به مدد	۳۱
انعام/۱۰۴؛ مائده/۱۶	۲	اعمال مدیریت براساس بصیرت نیروها	۲	اعمال مدیریت براساس بصیرت نیروها	۳۲

در این جدول حدود ۳۲ مفهوم ساخته شده از کل مضامین منبع تحقیق با تعداد فراوانی آن‌ها آمده است. همان گونه که مشاهده می‌شود مفهوم، هدفمندی انسان با ۱۸ مورد و اطاعت از خدا و رسول با ۱۵ مورد فراوانی در صدر مفاهیم است.

۴-۱-۳- تبدیل مفاهیم تحقیق به مقوله‌ها

در این مرحله از طریق مقایسه هر مفهوم با مفاهیم دیگر، محورهای مشترک دیگری یافت می‌شود که عنوان مقوله به خود می‌گیرد؛ عنوانهایی که برای مقوله‌ها

تعیین می‌شود، انتزاعی‌تر از مفاهیمی است که مجموع آن مقوله را تشکیل می‌دهد. ۱۳۱

نگارنده در انتخاب عنوانها، تلاش کرده است تا آنهایی را که بیشترین ارتباط و همخوانی با شاخص‌هایی داشته باشد که نمایانگر آن مقوله است. عامل دیگری که در انتخاب عنوان مقوله نقش دارد، شناخت حیطه‌های مشترک هم سنخ یک موضوع

است. جدول شماره ۵ چگونگی ساخت مقوله‌های فرعی از مفاهیم و تعداد مضامین پشتیبانی کننده آن را نشان می‌دهد.

جدول شماره (۵) مقولات اصلی در ارتباط به ابعاد چهارگانه انسان در قرآن کریم

کد	مقوله	مفهوم و تعداد مضامین پشتیبانی کننده	فراوانی	کد	فراوانی
B ۱	خالقیت و ربوبیت	انسان مخلوق پروردگار است	۱۱	A۳	۳
		غایتمندی انسان	۶	A۱۷	
		تدبیر و ربوبیت الهی	۸	A۸	
B ۲	ویژگیهای انسان	هدفمندی آفرینش انسان	۱۱	A۱	۸
		هدف انسان در حیاتش	۷	A۲	
		تکلیف مندی انسان	۱۸	A۴	
		مسئولیت مندی انسان	۱۰	A۵	
		اختیار و اراده	۱۲	A۶	
		کرامت و فضیلت انسان	۸	A۷	
		انسان موجود دوساحتی	۲	A۹	
		انسان دارای فطرت و سرشت الهی است	۱	A۱۰	

۶	A۱۱	۱۵	اطاعت از خدا و رسول	راهبرد های کمال نهایی انسان	B۳
	A۱۲	۱	تذکبه نفس		
	A۱۳	۳	سعی و تلاش خالصانه		
	A۱۴	۱	توکل به خدا		
	A۱۵	۶	تقوا مداری		
	A۱۶	۲	تعقل و تفکر		
۱ ۵	A۱۸	۵	اعمال مدیریت بر اساس اختیار نیروها	مدیریت اسلامی	B۴
	A۱۹	۳	منابع و امکانات سازمان ابزار دستیابی به کمال نهایی انسان		
	A۲۰	۵	تقدم کیفیت بر کمیت (تأکید بر انجام کارهای درست)		
	A۲۱	۱	اصل بنیادی خدا محوری		
	A۲۲	۵	قوانین و مقررات مطابق به موازین شرعی و دینی		
	A۲۳	۵	افراد در سازمان بدنبال کسب منافع مادی و معنوی		
	A۲۴	۱	تکلیف خواهی بجایی نتیجه خواهی در پاسخگویی		
	A۲	۱	اصل عدالت محوری در		

	۵		سازمان		
	A۲۶	۵	همسو شدن اهداف سه گانه (فردی، گروهی و سازمان) بر پایه تقوا		
	A۲۷	۷	اهتمام به اصل مسئولیت و پاسخگویی		
	A۲۸	۲	بهره وری بر بنیاد خود کنترلی		
	A۲۹	۴	غلبه رویکرد آخرت گرایانه بر دنیاگرایانه		
	A۳۰	۲	اهلیت و شایستگی		
	A۳۱	۱	امید واری به مدد الهی		
	A۳۲	۲	اعمال مدیریت بر اساس بصیرت نیروها		
			پیامد انسان‌شناسی اسلامی	کمال نهایی انسان	B۵

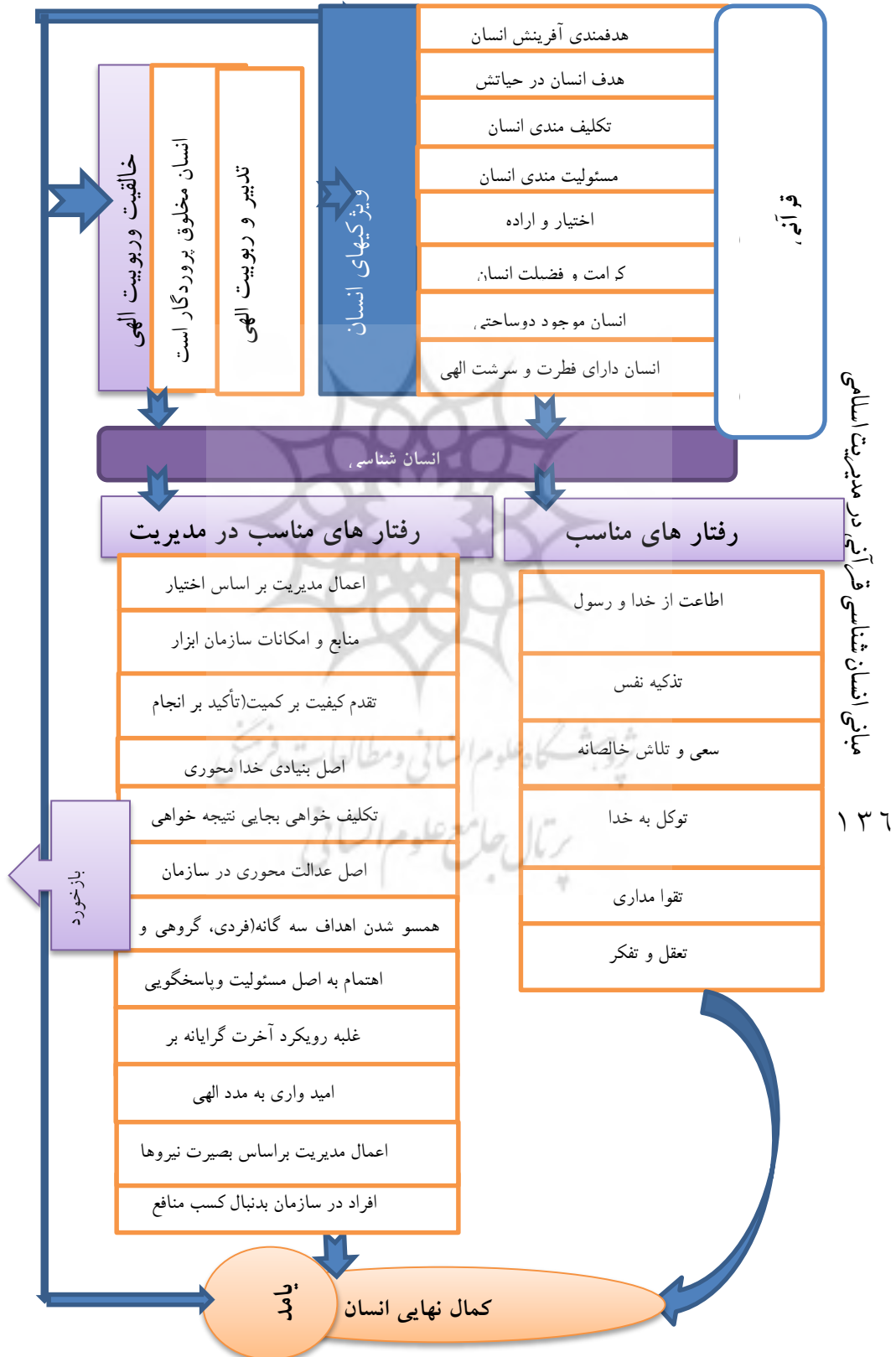
۴-۲- کدگذاری محوری

مرحله دوم از مراحل کدگذاری، محوری است. کدگذاری محوری، سلسله روشهایی است که با آنها با برقراری پیوند بین مقولات، به شیوه های جدیدی

اطلاعات با یکدیگر ربط می یابند. این کار با استفاده از یک الگویی صورت می گیرد که متضمن شرایط، محتوا، و راهبردهای کنش/کنش متقابل و پیامدها ست (محمدی، ۱۳۸۶)

مهم ترین مقوله در این تحقیق «انسان شناسی» است که به عنوان مقوله محوری مطرح است همان طور که در نمودار شماره ۲ نشان داده شده، انسان مخلوق پروردگار است که او مدبر و مربی و مالک حقیقی انسان ها می باشند. این انسان دارای ویژگیهایی است که بر بنیاد این ویژگیها، سیر شان من الله و الی الله است، در طول این سیر انسان بدنبال کمال نهایی خویش (قرب الی الله) می باشد، رسیدن به کمال نهایی مستلزم رفتارهای مناسب در عرصه فردی و اجتماعی از جمله مدیریت اسلامی می باشد.

نمودار شماره ۲ روابط بین مفاهیم و مقولات تحقیق را نشان می دهد

۴-۳- کدگذاری انتخابی (بیان روایت مدل)

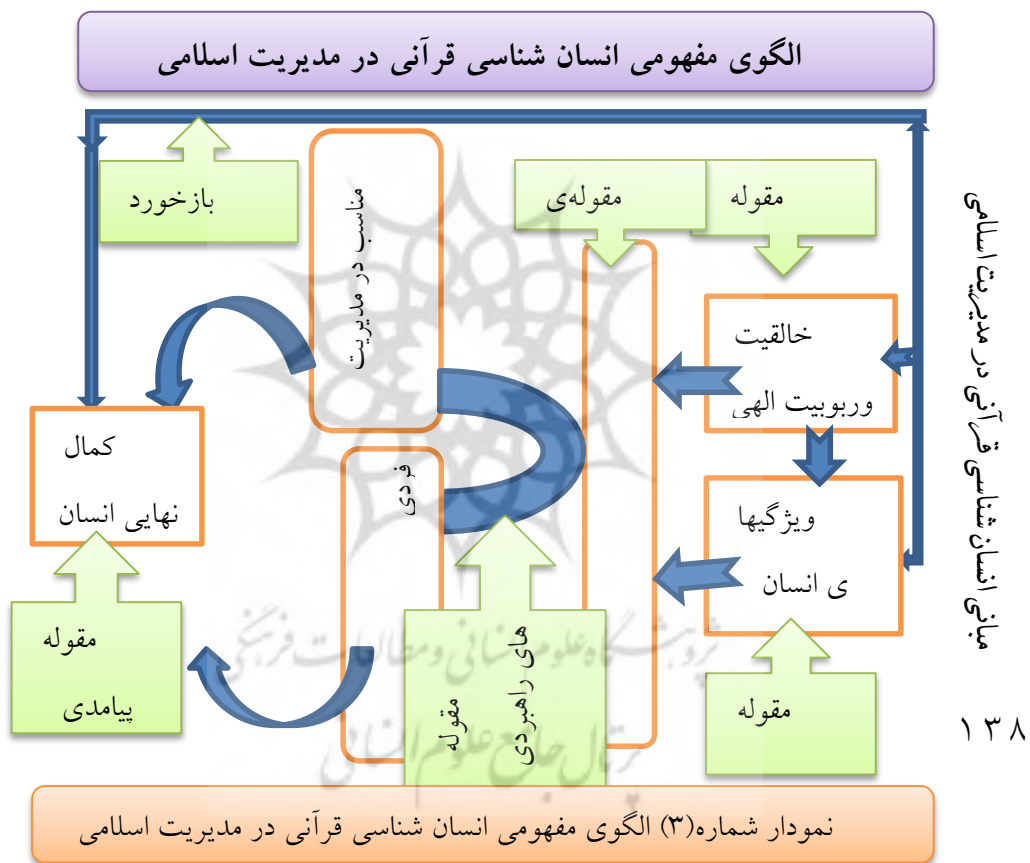
کدگذاری انتخابی یعنی ارتباط دادن مقوله اصلی یا محوری با سایر مقوله‌ها و اعتبار بخشیدن به این روابط و پر کردن جاهای خالی با مقوله‌هایی که به گسترش بیشتری نیاز دارد. در مرحله کدگذاری انتخابی بیان «روایت» یا «داستانواره»، مهم‌ترین گام است که در مورد پدیده مورد مطالعه عرضه می‌شود. برای این کار با استفاده از نوشته‌ها و روندهایی روایت واقعه صورت می‌گیرد که محقق در فرایند تحقیق به آن‌ها رسیده است (اسکندری و دیگران، سبک رهبری فرماندهان نظامی از دیدگاه امیرالمؤمنین در نهج‌البلاغه، ۱۳۹۳، ص ۳۶)

مجموع ویژگی‌های انسان و رسیدن انسان به کمال نهایی خویش، مقتضی الگوهای رفتاری خاص در عرصه‌ی فردی و مدیریت اسلامی می‌باشد که می‌توان آن را در قالب یک الگو تبیین کرد که در این تحقیق به نام الگوی مفهومی انسان‌شناسی قرآنی در مدیریت اسلامی نشان داده شده است.

مطابق این الگو خالقیت و ربوبیت الهی از یک طرف به این معنی که انسان مخلوق پرودگارا است و خداوند مدیر و مربی انسان است و برنامه‌های را برای رشد و کمال انسان به وسیله پیامبرانش فرستاده است؛ و ویژگی‌های انسان (هدفمندی و تکلیف‌مندی انسان، اختیار و اراده، دوساحتی بودن انسان و این که انسان دارای فطرت و سرشت الهی است) از سوی دیگر بر رفتار انسان در عرصه‌ی فردی و مدیریت اثر می‌گذارد. مطابق این نظریه این که انسان چه مقدار به کمال خودش نزدیک می‌شود به میزان توفیق انسان در اجرای وظایف و تکالیف خودش در برابر خداوند بستگی دارد و همچون نیز بستگی دارد به میزان همسویی برنامه‌ها، سیاستها و رفتارها در عرصه‌ی سازمان و مدیریت به اهداف متعالی انسان که همان کمال نهایی انسان باشد. به هر

میزان که این همسویی بالا باشد، انسان توفیقات بهتر در مسیر هدف متعالی خودش دست پیدا می‌کند. دقیقا این موضوع نکته اصلی تفاوت مدیریت اسلامی با مدیریت رایج غربی است؛ در مدیریت اسلامی جلب رضایت الهی مهم است، موفقیت و یا شکست در ذیل این مقام، معنی پیدا می‌کند.

الگوی مفهومی انسان‌شناسی قرآنی در مدیریت اسلامی

بر اساس این الگو، انسان مخلوق خداوند و هدف اصلی او کمال نهایی خویش (رضوان الهی) است. ویژگیهای انسان به عنوان مقوله میانجی، در برنامه ها و الگوهای رفتاری انسان در عرصه فردی و مدیریت تأثیر می‌گذارد. برنامه‌ها و الگوهای رفتاری در عرصه فردی و مدیریت به عنوان مقوله راهبردی به مقوله پیامد منتهی می‌شود که در نمودار شماره ۳ به نام کمال نهایی آمده است. این فرایند دائما در حال اجرا است و نتیجه برنامه‌ها و الگوهای رفتاری در عرصه فردی و مدیریت به صورت بازخورد بر ویژگیهای اعتقادی و وجودی انسان (باور بر این که انسان مخلوق، مکلف و مسئول است) تأثیر می‌گذارد، و انسان را در پایبندی به اعتقادات و تقویت و تعدیل رفتارهای فردی و مدیریتی هدایت می‌کند.

نتیجه

در این پژوهش پس از بررسی ابعاد چهارگانه‌ای انسان (آفرینش انسان، طبیعت انسان، حقیقت انسان و اهداف حیات انسان) از دیدگاه برخی اندیشمندان غربی در حوزه مبانی انسان‌شناسی، به بررسی آیات قرآن کریم به منظور طراحی «الگوی مفهومی مبانی انسان‌شناسی قرآنی در مدیریت اسلامی» و پاسخگویی به این پرسش «مبانی انسان‌شناسی قرآنی در مدیریت اسلامی چیست؟» پرداخته شد. بر این اساس ۸۶ آیه از آیات مرتبط به موضوع شناسایی و استخراج شد و پس از دسته بندی مضامین، با ترکیب مضامینی هم مفهوم، حدود ۳۲ مفهوم مرتبط به ابعاد چهارگانه‌ای انسان، شناسایی و کدگذاری شد. در گام بعد از طریق مقایسه هر مفهوم با مفاهیم دیگر، محورهای مشترک دیگری، تحت عنوان «مقوله» یافت شد که در جدول شماره (۵) چگونگی ساخت مقوله‌های فرعی از مفاهیم و تعداد مضامین پشتیبانی کننده آن نشان داده شده است.

به منظور ایجاد برقرار پیوند بین مقولات و ارتباط دادن مقوله اصلی یا محوری با سایر مقوله‌ها و اعتبار بخشیدن به این روابط کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی صورت گرفته است، بر این اساس مدل نهایی تحقیق تحت عنوان «الگوی مفهومی انسان‌شناسی قرآنی در مدیریت اسلامی» در قالب شش مقوله اصلی مطابق نمودار شماره (۳) استخراج گردید.

مطابق این الگو، با توجه بر این که انسان عبد پروردگار و خداوند سبحان مدیر و مربی او است از یک طرف، و ویژگیهای انسان (هدفمندی و تکلیف مندی انسان، اختیار و اراده، دوساحتی بودن انسان و این که انسان دارای فطرت و سرشت الهی است) از سوی دیگر بر تصمیم گیریها و رفتار انسان در عرصه‌هایی فردی و مدیریت اثر می‌گذارد. مطابق این الگو این که انسان چه مقدار به کمال خودش نزدیک می‌شود به میزان توفیق انسان در اجرای وظایف و تکالیف خودش در برابر خداوند بستگی دارد و همچون به میزان همسویی برنامه‌ها، سیاستها و رفتارها در عرصه‌ی سازمان و مدیریت به اهداف متعالی انسان که همان کمال نهایی انسان باشد بستگی دارد. به هر میزان که این همسویی بالا باشد، انسان توفیقات بهتر در مسیر هدف متعالی خودش دست پیدا می‌کند. دقیقا این مسئله نکته‌ی تمایز مدیریت اسلامی با مدیریت رایج غربی است؛ در مدیریت اسلامی جلب رضایت الهی مهم است، موفقیت و یا شکست در این چارچوب، مفهوم پیدا می‌کند.

از این رو می‌توان گفت تأثیر انسان‌شناسی قرآنی بر مدیریت متفاوت از انسان‌شناسی غربی می‌باشد چرا که پاسخ به این سئوالات که آیا انسان آفریننده و خالقی دارد یا نه؟ آیا انسان دارای تکلیف و مسئولیت مندی است یا نه؟ آیا انسان موجود تک ساحتی است یا دو ساحتی؟ آیا انسان دارای فطرت الهی است یا نیست؟ در چگونگی

مدیریت، اهداف، برنامه ها و ساختار سازمان تأثیر گذار است؛ زیرا اگر بگوییم انسان محصول ماده یا برخاسته از دگرگونی حیوانات دیگری مانند میمون است، در این صورت انسان خالقی ندارد تا از آفرینش آن، اهداف خود را دنبال نماید و برای رسیدن به آن اهداف، برنامه و تکالیفی وضع کند؛ در چنین صورتی انسان در سازمان تبدیل می‌شود به یک ابزار و یا یک پیچ و مهره‌ی که تا بی‌نهایت از وجود او در سازمان استفاده می‌شود و برای مدیریت چنین انسانی از مکانیسم‌های صرفاً مادی بهره گرفته می‌شود؛ و اما اگر تفسیر ما از انسان این باشد که انسان آفریننده‌ای دارد به نام خداوند، در این صورت انسان موجود مکلفی است که برای رسیدن به قرب الی الله و تعالی خویش دارای برنامه‌های است که هدفمندی انسان میبایستی در مدیریت و تعامل به انسان در سازمان مورد توجه قرارگیرد. به طور خلاصه نظر قرآن کریم و تفکر اندیشوران غرب در مورد آفرینش انسان، مستلزم دو نوع ساختار سازمانی و به تبع آن دو رویکرد درباره مدیریت و سازماندهی در سازمان شکل می‌گیرد.

منابع

قرآن کریم

- ۱) ازدی، عبدالله بن محمد، (۱۳۸۷)، کتاب الماء، دانشگاه علوم پزشکی ایران - تهران، موسسه مطالعات تاریخ پزشکی.
- ۲) اسکندری، مجتبی و دیگران، (۱۳۹۳)، سبک رهبری فرماندهان نظامی از دیدگاه امیرالمؤمنین در نهج البلاغه، دوفصلنامه علمی - پژوهشی مدیریت اسلامی، ش ۱.
- ۳) بهاری، شهریار، (۱۳۶۷)، انسان‌شناسی نظری، تهران، دلیل.
- ۴) پترسون، مایکل و دیگران، (۱۳۸۳)، عقل و اعتقاد دینی، مترجم احمد نراقی و ابراهیم سلطانی، تهران، طرح نو.
- ۵) تابلی، حمید، و دیگران، (۱۳۹۲)، مبانی فلسفی مدیریت در مکاتب مختلف.
- ۶) تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، (۱۳۶۶)، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، قم. دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم.
- ۷) جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۲)، صورت و سیرت انسان در قرآن، قم. اسراء.
- ۸) خسروپناه، عبدالحسین و رضا میرزایی، (۱۳۸۹)، چیستی انسان‌شناسی، دو فصلنامه علمی - پژوهشی انسان پژوهی دینی، دوره ۷، شماره ۲۴.
- ۹) خسروپناه، عبدالحسین، (۱۳۸۲)، گستره شریعت، تهران، نشر معارف.
- ۱۰) راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۴۲۷)، مفردات الفاظ القرآن الکریم، قم، طلیعه النور، چاپ دوم.
- ۱۱) رجبی، محمود، (۱۳۸۶)، انسان‌شناسی، قم، انتشارات آموزشی و پژوهشی امام خمینی، چاپ یازدهم.

۱۲) زمخشری، محمود بن عمر، (۱۳۸۶)، مقدمه الأدب، تهران، موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران.

۱۳) سبحانی، جعفر، (۱۳۸۳)، منشور جاوید، قم، مؤسسه امام صادق.

۱۴) سجادی، سید ابراهیم، (۱۳۷۷)، نخستین انسان در نگاه های بشری، فصلنامه پژوهش های قرآنی، شماره ۱۵ و ۱۶.

۱۵) طباطبایی، سید محمد حسین، (۱۴۱۷)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی.

۱۶) فرید، محمد صادق، (۱۳۸۰)، مبانی انسان شناسی، تهران، پشتون.

۱۷) فروغی، محمدعلی، (۱۳۷۲)، سیر حکمت در اروپا، تهران، زوار.

۱۸) قرشی، علی اکبر، (۱۳۷۱)، قاموس قرآن، تهران، دار الکتب الاسلامیه، چاپ ششم

۱۹) مصباح یزدی، محمدتقی، (۱۳۶۸)، معارف قرآن خدا شناسی - کیهان شناسی - انسان شناسی، قم، مؤسسه در راه حق، چاپ دوم.

۲۰) _____، (۱۳۷۹)، پیش نیازهای مدیریت اسلامی، قم، انتشارات مؤسسه

آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، چاپ دوم.

۲۱) _____، خودشناسی برای خودسازی، قم، مؤسسه امام خمینی (ره).

۲۲) مطهری، مرتضی، (۱۳۸۶)، مجموعه آثار ۳، تهران، انتشارات صدرا، چاپ دوازدهم. ۱ ۴ ۳

۲۳) _____، (بی تا) آشنائی با علوم اسلامی، قم، صدرا.

۲۴) مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۴)، تفسیر نمونه، تهران، دار الکتب الاسلامی.

۲۵) نصری، عبدالله، (۱۳۷۶)، سیمای انسان کامل از دیدگاه مکاتب، تهران، دانشگاه

علامه طباطبایی، چاپ چهارم.

- ۲۶) واثق، قادر علی، (۱۳۹۰)، جایگاه انسان‌شناسی در سازمان و مدیریت از دیدگاه اسلام و غرب، فصلنامه علمی - پژوهشی اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، سال اول، شماره ۲.
- ۲۷) _____ (۱۳۹۳)، بررسی اصول حاکم بر سازماندهی از منظر قرآن کریم، قم، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

